

HIIUMAA

looduskaitseobjektid

HIUMAA

looduskaitseobjektid

KAITSTAVATE LOODUS- OBJEKTIDE VALITSEJA

Keskkonnaamet
Hiiu-Lääne-Saare regioon
Kõrgessaare mnt. 18, 92412 Kärkla
tel 463 6820
hiu@keskkonnaamet.ee
www.keskkonnaamet.ee

KESKKONNAAMET

KAITSTAVATE LOODUSOBJEKTIDE KÜLASTUSE KORRALDAJA

RMK loodushoiuosakond
Viljandi mnt 18b, 11216 Tallinn
rmk@rmk.ee
www.rmk.ee

Koostaja: Diana Leenurm
Konsultandid: Rita Miller, Andres Miller,
Üllar Soonik, Selve Pitsal, Alice Leetmaa
Tekst: Diana Leenurm, Kai Vahtra,
Tiit Leito, Selve Pitsal

Esikaane foto: Sääre tirp, L. Michelson
Tagakaane foto: Fragment Sarve
maastikukaitsealast, Vahur Leenurm

Toimetamine ja küljendus: Akriibia OÜ
Kaardi toimetaja: Areal Disain
Trükk: AS Printon Trükikoda

© Keskkonnaamet 2012

Trükise väljaandmist toetas:
SA Keskkonnainvesteeringute
Keskus

KESKKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

SISUKORD

Kaitsealad	8	Kaitsealused pargid	27
Looduskaitsealad	10	Suuremõisa mõisapark	27
Tahkuna looduskaitseala	10	Vaemla mõisapark	28
Pihla-Kaibaldi looduskaitseala	10	Kärkla rannapark	28
Leigri looduskaitseala	11	Kärkla linnapark	28
Tihu looduskaitseala	12	Üksikobjektid	28
Kõrgessaare looduskaitseala	13	Puud	28
Paope looduskaitseala	15	Rändrahnud ja kivistik	30
Kõpu looduskaitseala	15	Maastikuelemendid	33
Maastikukaitsealad	18	Hoiualad	33
Kukka maastikukaitseala	18	Kaitsealused liigid	36
Luidja maastikukaitseala	19	Taimed	36
Sepaste maastikukaitseala	19	Seened	36
Tilga maastikukaitseala	19	Loomad	39
Tareste maastikukaitseala	19		
Sarve maastikukaitseala	21		
Vahtrepa maastikukaitseala	24		
Käina lahe-Kassari maastikukaitseala	24		
Hiumaa laidude maastikukaitseala	25		

Foto: Tohvri majakas, V. Leenurm

Foto: Vaade Eestimaa kõige metsasemale maakonnale Kõpu tuletornist, V. Leenurm

Hiiumaa on Eesti saartest suuruselt teisel kohal. Koos 200 väikesaarega (neist suurim on Kassari) on Hiiumaa pindala 1023 km². See on ühtlasi väiksem maakond Eestis.

Euroopa väikeriikidest on Hiiumaast väiksemad Andorra, Monaco, San Marino, Liechtenstein ja Vatikan.

Kontuuridelt meenutab Hiiumaa risti, kus põhja poole sirutub Tahkuna, läände Kõpu poolsaar Ristna otsaga, lõunasse Sõru ja itta Sarve kant. Saare suurim pikkus Sarvelt Ristnasse on 60 km ja laius Tahkunast Sõrule on 45 km.

Saare rannajoon on suhteliselt liigestunud. Rohkesti esineb poolsaari, neist suuremad on Kõpu ja Tahkuna. Palju on väiksemaid poolsaarekesi- Riida, Rambli ja Ninametsa saare loodeosas, Sarve, Õunaku ja Salinõmme kagurannikul. Liigestatuse tõttu on rannajoon üsna pikk – umbes 365 km. Poolsaarte kaenaldesse jääb arvukalt lahti. Suuremad neist on edelas Mardihansu, loodes Luidja, Reigi ja Meelste, kirdes Tareste, kagurannikul Jausa, Käina, Vaemla, Õunaku, Salinõmme ja Soonlepa ning idas Hellamaa laht.

Hiiumaa on Eesti Vabariigis kõige suurema metsasuse protsendiga maakond – 67% pindalast katab mets. Kõrgeimad punktid on Tornimägi, mis on 68 m ja Andrusmägi, mis on 54 m ümp, mõlemad asuvad Kõpu poolsaare mandrijää servakuhjatistel ja kõrgetel luiteahelikel. Tornimägi ilmus Balti jääpaisjärve vetest välja umbes 11 000 aastat tagasi, olles praegugi Lääne-Eesti kõrgeimaks tipuks.

Hiiu saare maastik on väga vaheldusrikas, sest maapind on eri aegadel merest kerkinud ja erinevates arengustaadiumites. Pinnavorme on kujundanud meri. Hiiumaa maastikku on enim liigestanud rannavallid, siin leidub rannaastanguid ja rannikuluiteid.

Mitmekesine reljeef, pinnakate, mullastik ja mereline kliima põhjustavad taime- ja loomastiku liigirikkuse – siin esineb ligi 1000 kõrgema taime liiki.

U. Ratas käsitleb Hiiumaad kaheksa geomorfoloogilise valdkonnana, mis annavad hea ülevaate saare loodusest (maastikust, maakasutusest kui ka taimestikust):

- I Tahkuna luidete ja soostunud tasandike valdkond;
- II Paluküla-Partsi fluviaalsetest künnistest liigestatud tasandike valdkond;
- III Vahtrepa-Sarve paelava valdkond;
- IV Käina-Kassari moreenkühmudest liigestatud ja fluvioglatsiaalsetest künnistest tasandike (viirsavi) valdkond;
- V Lõuna-Hiiumaa abrasiooni-akumulatsioonitasandik;
- VI Kesk-Hiiumaa luidete ja soode valdkond;
- VII Kõpu rannamoodustiste ja luidete valdkond;
- VIII Kõrgessaare-Reigi akumulatsiooni-abrasioonitasandike valdkond.

Maavaradest leidub Hiiumaal liiva, kruusa, turvast, paasi, mineraalvett ja ravimuda.

Hiiumaa loodust võib iseloomustada kui puutumatut, väheste inimõjuga ala. Kauni looduse säilimiseks on erinevatel aegadel moodustatud 16 kaitseala, 17 hoiuala, 30 püsielupaika kaitsealustele liikidele. Kaitse alla on võetud 5 kaitsealust parki, Kõrgessaare on küll juba kaitsestaatusest maha arvamisel, aga siiski veel kaitse all, 21 põlispuud, 26 rändrahu, 3 maastikuelementi ja 4 põlispuude gruppi.

Käesolev trükk annab ülevaate maakonna kaitstavatest loodusobjektidest, nende asukohast, väärtustest ja külastamisvõimalustest.

Foto: Tüveta mänd Ristnas, T. Tänavsuu

LOODUSKAITSEALAD (7)

Tahkuna looduskaitseala
 Pihla-Kaibaldi looduskaitseala
 Leigri looduskaitseala
 Tihu looduskaitseala
 Kõrgessaare looduskaitseala
 Paope looduskaitseala
 Kõpu looduskaitseala

MAASTIKUKAITSEALAD (9)

Kukka maastikukaitseala
 Luidja maastikukaitseala
 Sepaste maastikukaitseala
 Tilga maastikukaitseala
 Tareste maastikukaitseala
 Sarve maastikukaitseala
 Vahtrepa maastikukaitseala
 Käina lahe-Kassari maastiku-
 kaitseala
 Hiiumaa laidude maastikukaitseala

KAITSEALUSED PARGID (5)

Suuremõisa mõisa park
 Vaemla mõisa park
 Kärkla rannapark
 Kärkla linnapark
 Kõrgessaare park

PÕLISPUUD (14)

Harilik tamm
 Heistesoo kased; (Soosaare kased)
 Jaaksoni tamm
 Kandle mänd
 Mihkli sanglepp; (Must lepp)
 Põhja e. punane tamm;
 (Mihkli põhja tamm)
 Sang- ja halli lepa hübriid;
 (Heistesoo lepp)
 Sülluste must mänd
 Tareste sanglepad (2)
 Tärkma ohvritamm
 Vaemla hõbevaher
 Vaemla mägivaher
 Veski jugapuu (2 tk); Õngu jugapuu
 Ülendi pärn e. Pühapärn;
 Ülendi niinepuu

RÄNDRAHNUD (26)

Heilu rändrahn
 Helmerseni kivikülv;
 Helmerseni kivid
 Hiiesaare Silmakivi
 Härjakivi
 Kukka kivi
 Kukka põllukivi
 Kuradikivi
 Kõpu suurkivi; Lepistepao suurkivi;
 Kõrgessaare suurkivi
 Kärkla rannakivi; Kärkla rändrahn
 Murro rändrahn; (Viiri rändrahn)
 Mägiää rändrahn;
 (Mägiää rändrahn)
 Nõrgakivi
 Palade rändrahn
 Paluküla 3 rahnu
 Paluküla rändrahn
 Põlise leppe kivid;
 (Põhilise leppe kivid)
 Põrgukivi
 Rändrahn "Antu kivi"
 Suurikpõllu suurkivi
 Tahkuna hiidrahn
 Teomeeste leivalaud
 Tubala rändrahn; Tõllu kivi
 Tõllukivi
 Ungrukivi
 Unikivi
 Vanapagana kivi; (Tõllukivi)

MAASTIKUELEMENDID (3)

Kurisoo auk
 Kurisu neeluauk
 Palade Silmaallikas;
 (Kukemäe allikas)

PUUDE GRUPID (2)

Putkaste jugapuude kasvukoht;
 Leluselja jugapuud
 Sanglepa allee (4,7 km)

Foto: Kaleste rand, D. Leenurm

HOIUALAD (17)

Hiiu madala hoiuala
 Hirmuste hoiuala
 Kuri-Hellamaa hoiuala
 Kõpu-Vaessoo hoiuala
 Kõrgessaare-Mudaste hoiuala
 Luhastu hoiuala
 Paope loo hoiuala
 Pihla-Kurisu hoiuala
 Prassi hoiuala
 Pühalepa hoiuala
 Suureranna hoiuala
 Undama soo hoiuala
 Vanajõe hoiuala
 Vanamõisa lahe hoiuala
 Viilupi hoiuala
 Vilivalla hoiuala
 Väinamere hoiuala (Hiiu)

Foto: Vaade Tahkuna tuletornist, V. Leenurm

KAITSEALAD

Kaitseala on inimtegevusest puutumatuna hoitav või osalise majandustegevuse piiranguga ala, kus säilitatakse, kaitstakse, taastatakse, uuritakse või tutvustatakse loodust. Kaitsealad jagunevad kaitse eesmärgi ja majandustegevuse piirangute ranguse järgi:

- **rahvuspark** on kaitseala looduse, maastike, kultuuripärandi ning tasakaalustatud keskkonnakasutuse säilitamiseks, kaitsmiseks, taastamiseks, uurimiseks ja tutvustamiseks
- **looduskaitseala** on kaitseala looduse säilitamiseks, kaitsmiseks, taastamiseks, uurimiseks ja tutvustamiseks

Looduskaitseala võimalikud vööndid on:

1. **loodusreservaat** on kaitseala otsesest inimtegevusest puutumata loodusega maa- või veeala, kus tagatakse looduslike koosluste säilimine ja kujunemine üksnes looduslike protsesside tulemusena. Loodusreservaadis on keelatud igasugune inimtegevus, sealhulgas inimeste viibimine;
 2. **sihtkaitsevöönd** on kaitseala maa- või veeala seal väljakujunenud või kujundatavate looduslike ja poollooduslike koosluste säilitamiseks. Sihtkaitsevööndis asuvaid loodusvarasid ei arvestata tarbimisvarudena;
 3. **piiranguvöönd** on kaitseala maa- või veeala, kus majandustegevus on lubatud, arvestades käesoleva seadusega sätestatud kitsendusi.
- **maastikukaitseala** on kaitseala maastiku säilitamiseks, kaitsmiseks, uurimiseks, tutvustamiseks ja kasutamise reguleerimiseks.

Maastikukaitseala eritüübid on park, arboreetum ja puistu ning võimalikud vööndid on sihtkaitsevöönd ja piiranguvöönd.

Lisaks kaitsealadele on Eestis looduskaitseaduse järgi veel järgmised kaitstavad loodusobjektid:

- **hoiuala** on elupaikade ja kasvukohtade kaitseks määratud ala, mille säilimise tagamiseks hinnatakse kavandatavate tegevuste mõju ja keelatakse ala soodsat seisundit kahjustavad tegevused. Hoiuala moodustatakse loodusliku loomastiku, taimestiku ja seenestiku soodsa seisundi tagamiseks
- **kaitstav looduse üksikobjekt** on teadusliku, esteetilise või ajaloolis-kultuurilise väärtusega elus või eluta loodusobjekt, nagu puu, allikas, rändrahn, juga, karestik, pank, astring, paljand, koobas, karst või nende rühm
- **kaitsealune liik** on looma-, taime- või seeneliigi taksonoomiline üksus, mille isendeid, elupaiku, kasvukohti või leiukohti kaitstakse. Kaitsealune kivistis või mineraal on kaitsekategooriasse kantud kivistis või mineraal, mille eksemplare või leiukohti kaitstakse

Kaitsealused liigid jagunevad vastavalt ohustatuse astmele järgmiselt:

I kaitsekategooriasse arvatakse liigid, mis on Eestis hävimisohus, mille arvukus on inimtegevuse mõjul vähenenud, elupaigad ja kasvukohad rikutud ning väljasuremine Eesti looduses on väga tõenäoline.

II kaitsekategooriasse arvatakse liigid, mis on ohustatud, nende arvukus on väike või väheneb ning levik Eestis väheneb ülekasutamise, elupaikade hävimise või rikku-mise tagajärjel.

III kaitsekategooriasse arvatakse liigid, mille arvukust ohustab elupaikade ja kasvukohtade hävimine või rikkumine ja mille arvukus on vähenenud sedavõrd, et ohutegurite toime jätkumisel võivad nad sattuda ohustatud liikide hulka. Need on liigid, mis kuulusid I või II kaitsekategooriasse, kuid on vajalike kaitseabinõude rakendamise tõttu väljaspool hävimisohtu.

- **püsielupaik** on väljaspool kaitseala või selle piiranguvööndit asuv piiritletud ja erinõuete kohaselt kasutatav:
 - 1) kaitsealuse looma sigimisala või muu perioodilise koondumise paik;
 - 2) kaitsealuse taime või seene looduslik kasvukoht;
 - 3) lõhe või jõesilmu kudemispaik;
 - 4) pruunkaru talvitumispaik;
 - 5) jõevähi looduslik elupaik;
 - 6) mägra rohkem kui kümne suudmega urulinnak.
- **kohaliku omavalitsuse tasandi kaitstav loodusobjekt** on piirkonna looduse eripära, kultuuri, asustust ja maakasutust esindav väärtuslik maastik, mis ei ole kaitse alla võetud kaitstava looduse üksikobjektina ega paikne kaitsealal.

Foto: Kaibaldi liivik, K. Saarna

LOODUSKAITSEALAD

TAHKUNA LOODUSKAITSEALA asub Tahkuna poolsaarel, hõlmates 1869 ha suuruse maa-ala. Kaitseala kaitse-eesmärgiks on väärtuslike elupaikade, looduse ja maastiku mitmekesisuse ning ürgilmeliste puistute kaitse. Siin on inimõjuta ja vähese inimõjuga palumetsad (mustikakuusikud, pohlamännikud), lüüed ja lüitemetsad, sood ja kinnikasvanud järved.

Kaitseala loodi juba 1925 aastal. Riikliku kaitsestaatus sai alles 1997. a. Praegugi on alal suurim jugapuude kasvuala Eestis. Lehtma järv ja seda ümbritsevad metsad on arvatud rangeima majandustegevuse piiranguga alade hulka – tegu on loodusreservaadiga, kus 184 hektaril on igasugune inimtegevus keelatud, ka külastamine.

Karjaselja teelt algab infotahvliga tähistatud **RMK Karjaselja metsanduslik õpperada**. Erinevate kasvukohatüüpide tutvustamiseks loodud rada annab ülevaate metsamajanduslikest võtetest ja metsakultuuridest, loob pildi metsast kui taimekooslusest ja loomade elupaigast. Ringraja pikkus on 1 km ja läbimiseks kulub 0,5 tundi.

PIHLA-KAIBALDI LOODUSKAITSEALA pindala on 3780 ha, jagunedes vastavalt kaitsekorra eripäradele ning majandustegevuse piiramise astmele 3 sihtkaitsevööndiks ja 3 piiranguvööndiks.

Foto: Kärbesõis (*Ophrys insectifera*), T. Tänavsuu

Kaitseala kaitse-eesmärgiks on maastiku mitmekesisuse, väärtuslike elupaikade ja kaitsealuste liikide kaitse. Siin on metsastunud lüüed, mille vahelt võib leida niiskeid nõgusid, rabasid, siirde- ja õõtsikoid, soostuvaid ja soo-lehtmetsi, siirdesoid- ja rabametsi, kuivi liivanõmmesid, kus laiuvad kanarbik ja kukemari. Kaitsealal asub Eesti suurima lahtise liivaga ala (12 ha).

Pihla raba on Hiiumaa sügavaima turbalasundiga raba, kus turbakihi paksus on 4 m. Piirkonna sood on oluliseks saare veehoiualaks.

Kaitsealal kasvab arvukalt kaitsealuseid taimeliike, neist haruldasemad on roheline hiidkupar (*Buxbaumia viridis*), soovalk (*Malaxis monophyllos*), sookäpp (*Hammarbya paludosa*), kaunis kuldking (*Cypripedium calceolus*), kõdu-koralljuur (*Corallorhiza trifida*), soohiilakas (*Liparis loeselii*), kärbesõis (*Ophrys insectifera*), täpiline sõrmkäpp (*Dactylorhiza incarnata subsp. cruenta*) ja tume nokkhein (*Rhynchospora fusca*).

LEIGRI LOODUSKAITSEALA pindala on 458,7 ha, mis jaguneb vastavalt kaitsekorra eripäradele ja majandustegevuse piiramise astmele 3 sihtkaitsevööndiks ja 1 piiranguvööndiks. Kaitseala on moodustatud I kaitsekategooria linnuliigi elupaiga, metsaökosüsteemi ning elustiku mitmekesisuse kaitseks.

Kaitseala keskossa jääb Leigri soo, mida ümbritsevad liivaseljangid: Litoriina- ja Limneamere rannalüüed, mis vahelduvad liigniiskete aladega.

Siin on raba, liigirikas madalsoo, siirdesoo- ja rabametsad, vanad loodusemetsad, soostunud ja soostuvad lehtmetsad. Kaitsealustest taimeliikidest esineb kaitsealal harilikku porssa (*Myrica gale*), harilikku ungrukolda (*Huperzia selago*) ja kahelehist käokeelt (*Platanthera bifolia*). Sookooslustes pesitseb sookurg (*Grus grus*).

Foto: Tihu järv, D. Leenurm

Foto: Sookurg (*Grus grus*), L. Michelson

TIHU LOODUSKAITSEALA jaguneb vastavalt kaitsekorra eripärade ja majandustegevuse piiramise astmele 5 sihtkaitsevööndiks. Kaitseala kogupindala on 1399,6 ha ja koosneb neljast lahustükist – Tihu, Vanajõe oru, Leemeti ja Õngu.

Kaitseala on loodud vähese inim mõjuga loodusemetsade, soode, Vanajõe ja Tihu järvestu ning Limneamere-aegsete pinnavormide, väärtuslike elupaikade ja kasvukohtade kaitseks.

Siin asuvad 3 Tihu järve, Vanajõe org, mis on oluline meriforelli kudemisala, Õngu soo, Leemeti metsastunud lüited ja jugapuude kasvukoht.

Kaitsealustest taimeliikidest kasvavad alal sookäpp (*Hammarbya paludosa*), kõdu-koralljuur (*Corallorhiza trifida*), väike käopõll (*Listera cordata*), harilik jugapuu (*Taxus baccata*), laialehine neiuvaip (*Epipactis helleborine*). Tihu kaitsealal elavad mitmed haruldased putukaliigid nagu suur- ja hännak-rabakiil (*Leucorrhinia pectoralis*, *L. caudalis*), vareskaera-aasasilmik (*Coenonympha hero*). Kaitseala on elupaigaks euroopa naaritsale (*Mustela lutreola*).

Foto: Vanajõe org, T. Tänavsuu

RMK Vanajõe oru õpperada algab RMK Vanajõe oru lõkkekoha parklast. Matkaja saab valida 2 raja vahel. Pikem rada on 1 km ja lühem 0,4 km. Rajal on 2 suurt infotahvli ja 5 väikest infoalust. Rada on läbitav kuiva jalaga ja võtab aega umbes 0,5 tundi. Rajal on mitmeid treppe, purdeid ja piirdeid, mis annavad väikese füüsilise koormuse. Õpperada kulgeb mööda jõe kallast ja piki orgu. Vanajõgi on külmaveeline, kiirevooluline ning käänuline. Rajal on näha liivapaljandid, mis kohati kõrguvad 6 meetrise nõlvana. Orus kasvab liigirikas segamets ja nõlvadel palumännik.

RMK Leemeti-Õngu matkarada algab Leemeti püstkoja juurest ja lõpeb Õngul. Rada koosneb 2- ja 3-kilomeetrisest ringist. Rada on tähistatud suunaviitadega ja on läbitav kuiva jalaga. Tutvustamiseks on 1 suur infotahvel ja 5 väikest infoalust. RMK Tihu metsaonnist ja RMK Leemeti lõkkekohas on lõkke tegemise võimalus. Tihu järved paiknevad sootasandikul, kus järvede kaldad on madalad ja mudased. Järvestu on soostumas, kuid liigirikas. Järve ääres on laudtee ja kaldaõõtsikul vaateplatvorm.

KÕRGESSAARE LOODUSKAITSEALA pindala on 69,1 ha ja koosneb 2 lahustükist, mis moodustavad 2 sihtkaitsevööndit: Kõrgessaare ja Pihla allikad. Kaitsealal on rannaniidud, Pihla allikad, Kurisu-Lauka karstiaala ning vanad loodusemetsad. Piirkonnas kasvab vähemalt 15 liiki orhideesid, sealhulgas sellised haruldased liigid nagu väike käopõll (*Listera cordata*), kaunis kuldking (*Cypripedium calceolus*), kärbesõis (*Ophrys insectifera*) ja harilik muguljuur (*Herminium monorchis*). Kaitseala on oluline rändlinnuliikide peatuspaik. Kaitsealustest liikidest on alal pesitsenud jõgitiir (*Sterna hirundo*), randtiir (*Sterna paradisaea*).

Foto: Kaunis kuldking (*Cypripedium calceolus*), T. Tänavsuu

RMK Kõrgessaare orhideede õpperada asub Kõrgessaare küla läbiva Kärkla-Luidja maantee ääres. Rada algab parklast. Laudtee läbimiseks kulub 15 minutit. Siin kasvab looduslikult 10 liiki käpalisi, taimi ei ole siia juurde istutatud. Esimesed õitsejad maikuu lõpus või juuni alguses on hallid käpad, neile järgnevad kahelehised käokeeled (*Platanthera bifolia*) ja kahkjaspunased sõrmkäpad (*Dactylorhiza incarnata*). Õpperaja viimased õitsejad on augustis tumepunane neiuvaip (*Epipactis atrorubens*) ja soo-neiuvaip (*Epipactis palustris*).

Foto: Orhideede õpperaja vana infotahvel, Ü. Soonik

Foto: Veskilais, S. Lahemaa

Foto: Ristna rannik, T. Tänavsuu

PAOPE LOODUSKAITSEALA pindala on 2215 ha (sellest veeala 1601 ha), mis koosneb 3 sihtkaitsevööndist (Paope, Riida ja Armioja) ja 1 piiranguvööndist (Paope).

Paope sihtkaitsevööndis asub ligemale 600 ha suurune rändrahnudest üle külvatud paguveeala. Armioja sihtkaitsevööndis on järvikud ehk laisid – Tamme- ja Veskilais, mis on kaladele oluliseks kudemisalaks.

Kaitsealal on esindatud veealused liivamadalad, liivased ja mudased pagurannad, rannikulõukad, väikesaared ja laiud, ulatuslikud rannaniidud, kadastikud, ojad, allikad, loopealsed ja vanad loodusmetsad. Kaitsealustest liikidest võib siin kohata valgepõsk-laglet (*Branta leucopsis*), liivatüllit (*Charadrius hiaticula*), jõgitiiru (*Sterna hirundo*) ja punajalg-tildrit (*Tringa totanus*).

KÕPU LOODUSKAITSEALA pindala on 3064 ha ja see koosneb 11 lahustükist. Vastavalt kaitsekorra eripärale ja majandustegevuse piiramise astmele jaguneb kaitseala 20 sihtkaitsevööndiks ja 4 piiranguvööndiks. Kaitseala asub Kõpu poolsaarel, mis on geoloogiliselt huvitav piirkond. Siin asub Lääne-Eesti kõrgeim punkt – **Tornimägi**, mis ulatub 68 m üle merepinna. Kaitseala on loodud pärast-jääaegsetel pinnavormidel kujunenud loodusmaastike ja koosluste elustiku mitmekesisuse ning liikide kaitseks. Põhilised pinnavormid on rannaastangud, rannavallid ja luited. Siin saab näha esmaseid rannavalle, eelluiteid, valgeid luiteid ehk liikuvaid rannikuluiteid, halle luiteid ehk kinnistunud rannikuluiteid ja metsastunud luiteid. Huvitavamad maastikupildid avanevad Linnaru ja Korbi mägedel ning Ristna rannikul.

Foto: Rand-ogaputk (*Eryngium maritimum*), T. Tänavsuu

Kõpu maastik on metsane, valdavalt on palu- ja nõmmemetsad. Palju on vanu loodusmetsi, mis vahelduvad väikeste lubjarikaste allikasoodega, millest suurimad on Möirasoo ja Heistesoo. Kõpu piirkonnas on palju taastatud ja hooldatud pärandkultuurmaastikke.

Alal pesitsevad järgmised liigid: öösorr (*Caprimulgus europaeus*), rukkirääk (*Crex crex*), musträhn (*Dryocopus martius*), sookurg (*Grus grus*), nõmmelõoke (*Lullula arborea*) ja herilaseviu (*Pernis apivorus*). Siin leidub hulgaliselt kaitsealuseid taimi. Rannikualadel rand-ogaputk (*Eryngium maritimum*) ja rand-orashein (*Elytrigia junceaformis*), metsades roheline hiidkupar (*Buxbaumia viridis*), luuderohi (*Hedera helix*) ja harilik jugapuu (*Taxus baccata*), soodes loim-vesipaunikas (*Hydrocotyle vulgaris*), mustjas sepsikas (*Schoenus nigricans*). Orhideedest kasvavad piirkonnas Tõmmu käpp (*Orchis ustulata*), Russowi sõrmkäpp (*Dactylorhiza russowii*), kärbesõis (*Ophrys insectifera*), täpiline sõrmkäpp (*Dactylorhiza incarnata subsp. cruenta*), väike käöpõll (*Listera cordata*).

RMK Palli matkarada asub Kõrgessaare vallas Palli külas RMK Palli telkimisala kõrval. Rada algab telkimisala infotulba juurest. Matkarada on 1,5 km pikk ja selle läbimiseks kulub 30–50 minutit. Rada koosneb kahest osast, kus esimene tutvustab vana kuuse- ja männimetsa ning aegajalt üleujutatud lodumetsa. Teine merd ja rannikukooslusi. Palli telkimiskohas on 5 lõkkekohta, katusealusega puhkekoht, linnuvaatlustorn ja kuivkäimla.

RMK Rebastemäe matkarada asub Kõpu poolsaarel. Rajale ligipääs on Emmaste-Ristna maanteelt. Ringraja pikkus on 1,5 km ja läbimiseks kulub ligi 1 tund. Rada on tähistatud. Teel saab tutvuda erinevate metsatüüpidega ja kasvukohatingimustega.

RMK Neljateeristi matkarada asub Kõpu poolsaarel. Rajale ligipääs on Emmaste-Ristna maanteelt Mägipä külast. Raja pikkus on 6,4 km ja läbimiseks kulub 2–3 tundi. Tutvuda

Foto: Mägipe rändrahn, T. Tänavsuu

saab nii majandatud kultuurpuistu kui ka vana loodusmetsaga ning rannikul olevate jändrike mändidega.

RMK Mägipe matkarada asub Kõrgessaare vallas Mägipe külas. Rajale on ligipääs Kõpu-Mägipe teelt RMK Kalurikoja metsaonni ja RMK Mägipe telkimisalal oleva infotulba juurest. Kuiva jalaga käidav tee on 2 km pikk ja selle läbimiseks kulub 50 minutit. Tutvuda saab vana loodusmetsaga, metsastunud luidetega ja erinevate rannikukooslustega, avatud on vaated merele. Telkimiskohas on parkimisplats, 7 lõkkekohta, metsaonn, puukuur ja kuivkäimla.

RMK Kaleste matkarada asub Kõrgessaare vallas Kaleste külas. Rajale saab RMK Kaleste telkimisala parklast. Raja pikkus on 1,8 km ja selle läbimiseks kulub 30–50 minutit. Käidav kuiva jalaga. Rada läbib nii kuivi haruldasi samblikumännikuid kui ka soostuvaid lodu-alasid. Kaleste rand annab huvitava ülevaate rannakooslustest.

RMK Ristna matkarada asub Kõrgessaare vallas Kalana külas. Kuulub RMK Ristna looduskeskuse ja õppeväljaku juurde. Raja pikkus on 1,5 km ja selle läbimiseks kulub 30–50 minutit. Rajal saab tutvuda erinevate metsatüüpidega, metsade majandamise etappidega ja majandatava ning loodusliku protsessina arenevate metsakoosluste erinevustega.

RMK Hirmuste matkarada asub Kõrgessaare vallas Hirmuste külas. Ringraja pikkus on 1,3 km ja selle läbimine võtab aega 30–50 minutit. Rajale saab RMK Hirmuste telkimisala infotulba juurest. Siin asuvad väärtuslikud vanad kuusikud ja männikud, vahelduseks ka lodulepik, rajal saab ülevaate ka metsastunud luidetest ja rannakooslusest.

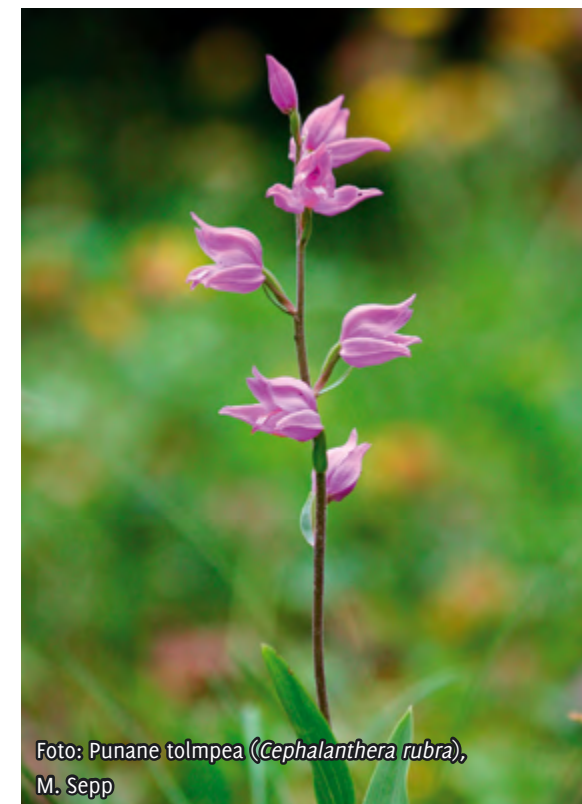
Foto: Tareste laudtee, T. Tänavsuu

MAASTIKUKAITSEALAD

KUKKA MAASTIKUKAITSEALA pindala on 151 ha. Tegemist on Eesti suurima allikatoitelise madalsooga, kus põhjavesi tungib kohati allikatena maapinnale. Kaitseala kuulub tervenisti sihtkaitsevööndisse ja seal on keelatud igasugune majandustegevus. Siin asub Palade Silmaallikas e Kukumäe allikas, mida vanarahvas on kasutatud silmade raviks. Ala on liigirikas, siin kasvavad paljud orhideeliigid, näiteks soovalk (*Malaxis monophyllos*), soohiilakas (*Liparis loeselii*), kõdu-koralljuur (*Corallorhiza trifida*), kärbesõis (*Ophrys insectifera*), täpiline sõrmkäpp (*Dactylorhiza incarnata subsp. cruenta*).

Foto: Sarve, T. Tänavsuu

Foto: Kõdu-koralljuur (*Corallorhiza trifida*), H. LuukasFoto: Harilik muguljuur (*Hermidium monorchis*), T. TänavsuuFoto: Punane tolmepea (*Cephalanthera rubra*), M. Sepp

LUIDJA MAASTIKUKAITSEALA kogupindala on 67,5 ha. Kaitseala on moodustatud unikaalse liivaluidetel kasvava sanglepiku kaitseks. Siin on püsitaimestikuga liivarannad, liikuvad ja kinnistunud rannikuluited, metsastunud luited ja ojad, siinsed lepad on istutatud liikuvate luidete kinnistamiseks.

RMK Luidja-Paope matkarada saab alguse Luidja telkimisalalt ja kulgeb mööda lepiku-äärt üle rannaluidete Paope poole ja on tähistatud puidust nooltega. Peale Kääru jõge on puhkekoht. Tagasi saab jalutada kas tulnud teed, mööda mereranda või sõidutee äärt pidi, mis jääb raja lõpust 300 m kaugusele. Rada on liivane ja selle läbimiseks kulub 1–2 tundi.

SEPASTE MAASTIKUKAITSEALA pindala on 36,5 ha. Kaitseala on loodud Eestis vähelevinud metsatüübi – tammiku, poollooduslike koosluste ning liikide kaitseks. Siin on liigirikas mets ja alustaimestik.

TILGA MAASTIKUKAITSEALA (39,7 ha) on kaitse alla võetud Lõuna-Hiiumaa maastikku ilmetava männiku ja seal kasvavate kaitsealuste taimeliikide kaitseks.

TARESTE MAASTIKUKAITSEALA pindala on 452,5 ha (sellest mereala 248,9 ha) ja jaguneb vastavalt kaitsekorrale 2 sihtkaitsevööndiks ja 1 piiranguvööndiks. Maastikukaitseala on loodud elupaigatüüpide, loomastiku ja taimeistiku kaitseks. Piirkonnas on elupaigatüüpidest esindatud rannikulõukad, rannaniidud, soostuvad ja soo-lehtmetsad ja luidetevahelised niisked nõod. Nendes elupaikades elavad sookured (*Grus grus*) ja rukkiräägud (*Crex crex*).

Foto: Kallaste pank, T. Tänavsuu

Foto: Sarve loopealne, murulaugud (*Allium schoenoprasum*) õitsemas, T. Tänavsuu

Foto: Sääretirp, K. Saarna

Taimedest võime kohata karedat jürilille (*Cardamine hirsuta*), kahelehist käokeelt (*Platanthera bifolia*), rohekat käokeelt (*Platanthera chlorantha*), suurt käopõlle (*Listera ovata*), tumepunast neiuvaipa (*Epipactis atrorubens*), harilikku ungrukolda (*Huperzia selago*) ja teisi kaitsealuseid liike.

RMK Kärdla-Tõrvanina matkarada algab Kärdlast Tiigi tänava parklast, kus on raja skeem, ja lõpeb Tõrvaninal. Raja pikkus on 7 km ja läbimiseks kulub 2-3 tundi. Matkarajal on 3 lõkkekohta, 2 vaatetorni, invarada ja märjematel kohtadel laudtee.

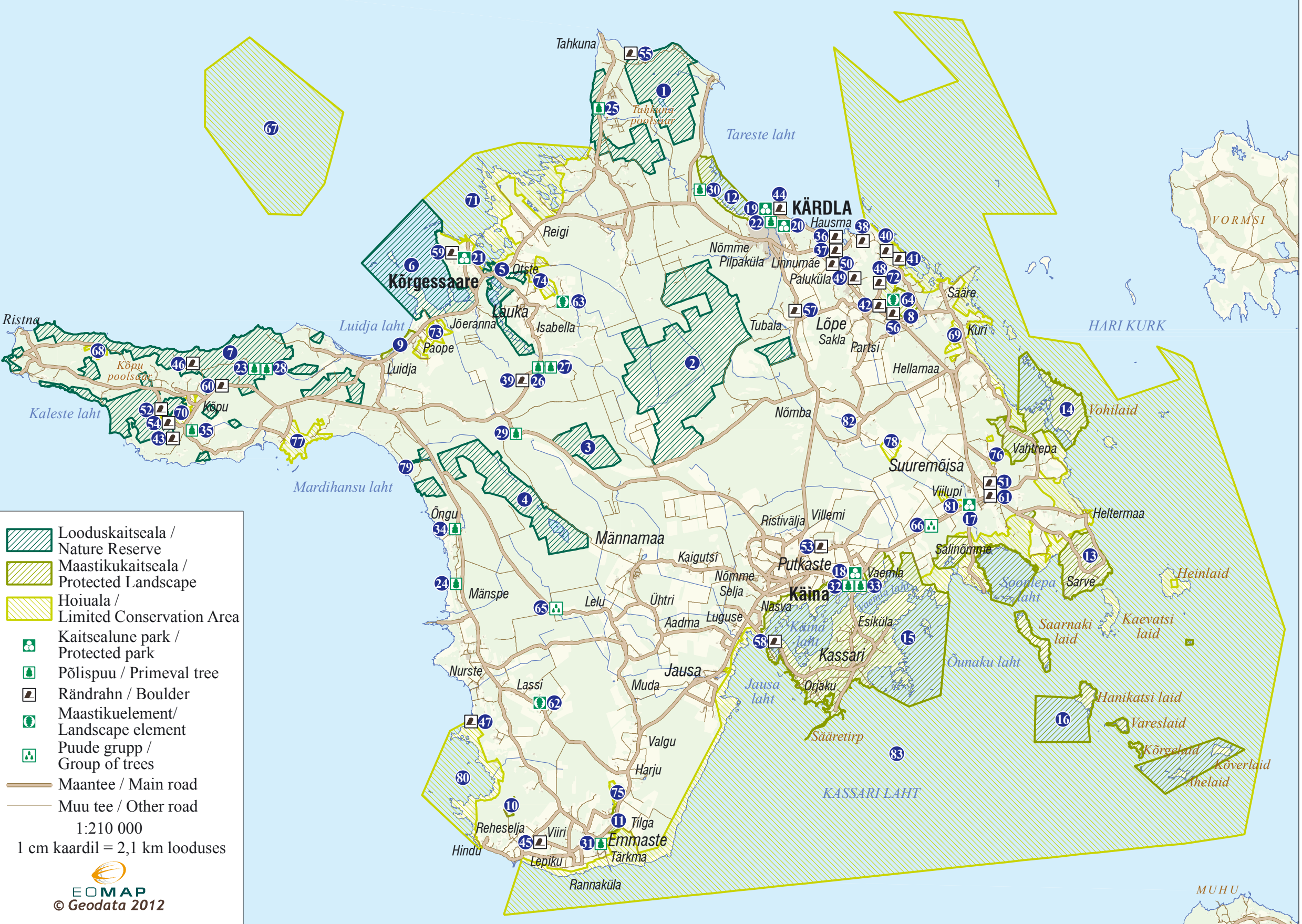
SARVE MAASTIKUKAITSEALA pindala on 679 ha ja koosneb 2 lahustükist. Kaitsealal paljandub Siluri lubjakivi Sarve poolsaare lääne- ja idaosas. Huvitavad on paeklibuvallid, mis on osaliselt taimestunud. Poolsaare keskel on kidur taimestik, mis moodustab liigirikka loopealse. Haruldased on lookaasikud.

Ala on äärmustesse kalduva niiskuserežiimiga: kevadeti on liigniiske ja suviti põuane. Maastik on vahelduv. Maapinna keskmine kõrgus on 10–12 m ümp. Kaitseala koosneb 3 sihtkaitsevööndist: Aruküla, Lääne-Sarve ja Ida-Sarve ning 1 piiranguvööndist.

Haruldasematest kaitsealustest liikidest kasvavad kaitsealal müür- ja pruun raunjalg (*Asplenium ruta-muraria*, *A. trichomanes*), punane tolmpa (*Cephalanthera rubra*), jumalakäpp (*Orchis mascula*), kärbesõis (*Ophrys insectifera*), täpiline sõrmkäpp (*Dactylorhiza incarnata* subsp. *cruenta*), kaunis kuldking (*Cypripedium calceolus*), harilik muguljuur (*Herminium monorchis*), jäik keerdsammal (*Tortella rigens*), loo-rebasesamblik (*Vulpicida tubulosus*) ja vask-porosamblik (*Cladonia convoluta*). Loopealsetel on arvukalt harilikku särasamblikku (*Fulgensia bracteata*) ja stepi-naastsamblikku (*Psora decipiens*).

Foto: Tilga maastikukaitseala, D. Leenurm

LOODUSKAITSEALAD

- 1 Tahkuna looduskaitseala
- 2 Pihla-Kaibaldi looduskaitseala
- 3 Leigri looduskaitseala
- 4 Tihu looduskaitseala
- 5 Kõrgessaare looduskaitseala
- 6 Paope looduskaitseala
- 7 Kõpu looduskaitseala

MAASTIKUKAITSEALAD

- 8 Kukka maastikukaitseala
- 9 Luidja maastikukaitseala
- 10 Sepaste maastikukaitseala
- 11 Tilga maastikukaitseala
- 12 Tareste maastikukaitseala
- 13 Sarve maastikukaitseala
- 14 Vahtrepa maastikukaitseala
- 15 Käina lahe-Kassari maastikukaitseala
- 16 Hiiumaa laidude maastikukaitseala

KAITSEALUSED PARGID

- 17 Suuremõisa mõisa park
- 18 Vaemla mõisa park
- 19 Kärbla rannapark
- 20 Kärbla linnapark
- 21 Kõrgessaare park

PÕLISPUUD

- 22 Harilik tamm
- 23 Heistesoo kased; (Soosaare kased)
- 24 Jaaksoni tamm
- 25 Kandle mänd
- 26 Mihkli sanglepp; (Must lepp)
- 27 Põhja e. punane tamm; (Mihkli põhja tamm)
- 28 Sang- ja halli lepa hübriid; (Heistesoo lepp)
- 29 Sülluste must mänd
- 30 Tareste sanglepad (2)
- 31 Tärkma ohvritamm
- 32 Vaemla hõbevaher
- 33 Vaemla mägivaher
- 34 Veski jugapuu (2 tk); Õngu jugapuu
- 35 Ülendi pärn e. Pühapärn; Ülendi niinepuu

RÄNDRAHNUD

- 36 Heilu rändrahn
- 37 Helmerseni kivikülv; Helmerseni kivid
- 38 Hiiesaare Silmakivi
- 39 Härjakivi
- 40 Kukka kivi
- 41 Kukka põllukivi
- 42 Kuradikivi
- 43 Kõpu suurkivi; Lepistepao suurkivi; Kõrgessaare suurkivi
- 44 Kärbla rannakivi; Kärbla rändrahn
- 45 Murro rändrahn; (Viiri rändrahn)
- 46 Mägipää rändrahn; (Mägipe rändrahn)
- 47 Nõrgakivi
- 48 Palade rändrahn
- 49 Paluküla 3 rahnu
- 50 Paluküla rändrahn
- 51 Põlise leppe kivid; (Põhilise leppe kivid)
- 52 Põrgukivi
- 53 Rändrahn "Antu kivi"
- 54 Suurikpõllu suurkivi
- 55 Tahkuna hiidrahn
- 56 Teomeeste leivalaud
- 57 Tubala rändrahn; Tõllu kivi
- 58 Tõllukivi
- 59 Ungrukivi
- 60 Unikivi
- 61 Vanapagana kivi; (Tõllukivi)

MAASTIKUELEMENDID

- 62 Kurisoo auk
- 63 Kurisu neeluauk
- 64 Palade Silmaallikas; (Kukemäe allikas)

PUUDE GRUPID

- 65 Putkaste jugapuude kasvukoht; Leluselja jugapuu
- 66 Sanglepa allee (4.7 km)

HOIUALAD

- 67 Hiiu madala hoiuala
- 68 Hirmuste hoiuala
- 69 Kuri-Hellamaa hoiuala
- 70 Kõpu-Vaessoo hoiuala
- 71 Kõrgessaare-Mudaste hoiuala
- 72 Luhastu hoiuala
- 73 Paope loo hoiuala
- 74 Pihla-Kurisu hoiuala
- 75 Prassi hoiuala
- 76 Pühalepa hoiuala
- 77 Suureranna hoiuala
- 78 Undama soo hoiuala
- 79 Vanajõe hoiuala
- 80 Vanamõisa lahe hoiuala
- 81 Viilupi hoiuala
- 82 Vilivalla hoiuala
- 83 Väinamere hoiuala (Hiiu)

Foto: Hanikatsi, T. Leito

Foto: Rannaniit Kassaris, T. Tänavsuu

Foto: Lammaste vedu Saarnaki laiule, R. Lillemäe

Foto: Rabamets, T. Tänavsuu

VAHTREPA MAASTIKUKAITSEALA pindala on 1388 ha, millest mereala on 452 ha. Maastikukaitseala kaitse-eesmärgiks on poollooduslike koosluste taastamine ja hooldamine, Kallaste panga, metsaelupaikade ja liikide kaitse. Kaitseala maa- ja veeala jaguneb vastavalt kaitsekorra eripärale ja majandustegevuse piiramise astmele 3 sihtkaitsevööndiks ja 1 piiranguvööndiks. Piirkonna maastik on väga vaheldusrikas ja väärtuslik. Siin asub Ordoviitsiumi lubjakivipaljand: Kallaste pank; vähese inimmõjuga metsad ja liigirikkad loolad. Pangast põhjasuunda jäävad soostuvad ja soolehtmetsad ning rannaniidud. Kaitsealale jäävad Vohilaid ja Uuemaarahu, kus asuvad rannaniidud ja loopealsed ning elab rikkalik linnustik. Nimetatud laidude vahele jääval merealal asuvad väärtuslikud madalad, mudased ja liivased pagurannad, mis on elupaigaks selgrootutele, lindudele ja kaladele. Kaitsealustest liikidest kasvavad siin soohiilakas (*Liparis loeselii*), emaputk (*Angelica palustris*) ja madal unilook (*Sisymbrium supinum*).

KÄINA LAHE-KASSARI MAASTIKUKAITSEALA pindala on 5652 ha, sellest moodustab 915 ha Käina laht.

Kaitseala maa- ja veeala kuulub vastavalt kaitsekorra eripärale ja majandustegevuse piiramise astmele 11 sihtkaitsevööndisse ja 4 piiranguvööndisse. Juba 1959. a võeti Käina laht kohaliku tähtsusega kaitsealaks ja 1960. a moodustati Kassari maastikukaitseala. Käina laht koos Hiiumaa laidudega kuulub 1997. a rahvusvahelise tähtsusega Ramsari märgalade hulka. Lisaks eeltoodule on Käina laht rahvusvahelise tähtsusega linnuala (IBA) ja Natura 2000 linnu- ja loodusala. Maastikukaitseala väärtusteks on kadastikud, vanad laialehised metsad, hooldatud puisniidud, rannaniidud, klibused rannavallid, maakitsus – Sääretirp.

Foto: Saarnaki laid, K. Sarv

Foto: Salinõmme sadam, V. Leenurm

Erilist tähelepanu väärrib Käina laht, mis on ühendatud rannikumerega ja tuntud omaravimuda varude poolest. Lahe keskmine sügavus on 0,5 m, siin on 15 väikesaart, rooväljad ja Hiiumaa tähtsaim veelindude pesitsus- ja rändepeatuspaik. Lahel ja selle ümbruses peatub või pesitseb 192 linnuliiki. Esiletõstmist vajavad sellised liigid nagu naaskelnokk (*Recurvirostra avosetta*), randtiir (*Sterna paradisaea*) ja jõgitiir (*Sterna hirundo*). Siin võib kohata hüüpi (*Botaurus stellaris*), niidurüdi (*Calidris alpina schinzii*) kui ka merikotkast (*Haliaeetus albicilla*). Tavalisemad pesitsejad on kormoranid (*Phalacrocorax carbo*), kõrkja-roolinnud (*Acrocephalus schoenobaenus*) ja kühnokk-luiged (*Cygnus olor*). Kaitsealustest taimedest kasvavad alal alpi litterhein (*Thlaspi caerulescens*), balti sõrmkäpp (*Dactylorhiza baltica*), tui-tähtpea (*Scabiosa columbaria*), emaputk (*Angelica palustris*), peen jänesekõrv (*Bupleurum tenuissimum*).

RMK Orjaku õpperada asub Käina lahe kaldal, rada algab Orjaku linnuvaatlustorni või Orjaku silma juurest. Koosneb 2 ringist: lähem Rooring (Roostikuring) on 0,7 km pikk, pikem Orjaku 3 km. Läbimiseks kulub vastavalt 0,5 või 1,5 tundi. Tähistatud nooltega. Õpperajal saab tutvuda lahes oleva laiuga- Silmakare, roostikuga, kadakase karjamaaga, rannaniiduga. Linnuvaatlustornist avanevad suurepärased vaated Käina ja Jausa lahele.

HIIUMAA LAIDUDE MAASTIKUKAITSEALA pindala on 3193 ha. See hõlmab Hanikatsi laiust lääne pool asuvat mereala, koos seal paiknevate saarekestega, ning Soonlepa lahte ja Salinõmme soolakut. Kaitseala eesmärgiks on Hiiumaa kagurannikule iseloomuliku taime- ja loomaliikide, maastike, arhitektuuriliste objektide, ning rändlindude peatus- ja pesitsuspaikade kaitsmine. Laidude **kaitseala** on alguse saanud Hanikatsi laiul laialehisest salumetsast, mis on kaitse all juba 1961. aastast. Kaitsealal asuv Salinõmme soolak on

Eestis teadaolevalt suurim. Hiiumaa laidude maastikukaitseala on ühtlasi rahvusvahelise tähtsusega märgala (nn Ramsari ala), rahvusvahelise tähtsusega linnuhoiuuala (IBA) ja Natura 2000 ala.

Kaitseala on loodud säilitamiseks laidudel kujunenud liigirikkust, eeskätt laiuelanike poolt aastasadade jooksul kujundatud pärandkooslusi. Laidudelt on leitud üle 600 soontaimeliigi, sh Hanikatsilt üle 440 liigi. Saarnakil ja Hanikatsil on suudetud iga-aastase niitmise ja säilitada ulatuslikud niidualad, mitteniidetavaid alasid aga hooldatakse lammaste karjatamisega. Laiud on olulisteks peatus- ja pesitsuspaikadeks paljudele linnuliikidele. Kaitsealal on registreeritud ligi 200 linnuliiki, sh 110 liiki pesitsemas. Ahelaiu ja Kõverlaiu ümbruses on viigerhülgeid.

Kaitstavatest taimeliikidest kasvab siin täpiline sõrmkäpp (*Dactylorhiza cruenta*) ja kärbesõis (*Ophrys insectifera*).

Foto: Salinõmme laht, V. Leenurm

Foto: Suuremõisa vahtra-tamme allee, D. Leenurm

KAITSEALUSED PARGID

Hiiumaal ei ole uhkeid Prantsuse stiilis mõisaparke, siinsed pargid on kujunenud inimese ja looduse koostööna. Mõisaparkides on järgitud Inglise stiili ehk vabakujulisust, moodustades mõisahoonest eemal juba parkmetsi. Parkide kaitse-eesmärgiks on ajaloolise miljöö ja liigirikkuse säilitamine. Kaitsealused pargid on tagasihoidliku ülesehitusega ja väheste pargielementidega.

Hiiumaal on looduskaitse all 5 parki: Kärddla linnapark, Kärddla rannapark, Kõrgessaare park, Suuremõisa ja Vaemla mõisapargid.

Põlispuude gruppidega on täiendavalt võetud kaitse alla: Putkaste jugapuude kasvukoht-Leluselja jugapuud, Suuremõisa vahtra-tamme puiestee ja Sanglepa allee, mis osaliselt jääb Suuremõisa mõisaparki.

SUUREMÕISA MÕISAPARK on Hiiumaa parkidest kõige esinduslikum. 1755. aastal rajatud park oli algselt rangelt barokkstiilis, kuid muutus hiljem vabakujuliseks. Pargi 45 ha jääb suur muruväljak, allikatoiteline tiigisüsteem ja parkmets, mis kulgeb parki läbiva Suuremõisa jõe ja Salinõmme tee vahelisel alal. Park on liigirikas, siin kasvab üle 50 puu- ja põõsaliigi. Pargis kõrguvad Eesti suurimad sitka kuused (*Picea sitchensis*) ja jaapani lehised (*Larix kaempferi*). Siia jäävad ka põlispuude grupina kaitse alla võetud Sanglepa allee ja Suuremõisa vahtra-tamme puiestee.

RMK Suuremõisa pargi õpperada algab Suuremõisa lossi eest parklast. Koosneb suurest – 3 km ja väikesest – 2 km ringist, mõlemaid läbides vaid 4,5 km, milleks kulub 1 kuni 2 tundi. Raja eesmärgiks on liikide tundmaõppimine.

Foto: Vaemla mõisapark, T. Tänavsuu

VAEMLA MÕISAPARK asub Niidiküla külas, Heltermaa- Käina maantee ääres. Selle vabakujulise 6,8 ha pargi teedevõrk on hävinud. Pargielementidest on säilinud 2 ümmargust tiiki. Vaatamata väikesele pindalale kasvavad siin 42 puu- ja põõsaliiki. Esindatud on suured mägivahtrad (*Acer pseudoplatanus*), hõbevahtrad (*Acer saccharinum*), punaselehine pöök (*Fagus sylvatica Atropunicea*) ja harilikud jalakad (*Ulmus glabra*), lisaks vene lehised (*Larix Russica*) ja euroopa nuld (*Abies alba*). Parki on püstitatud 1976. aastal J. Köleri mälestuskivi.

KÄRDLA RANNAPARK on vabakujuline ja paikneb mõnisada meetrit merest. Siin asub vana kalmurist aastast 1848, mida võibki rannapargi rajamise alguseks pidada. Pargi pindala on 3,8 ha, siin kasvab 29 puu- ja põõsaliiki. Ala on tihedasti puude ja põõsastega kaetud. Põhiliselt kasvavad siin vahtrad, saared, jalakad ja kuused. Võõrliikidest lehised, nuld ja valge mänd (*Pinus strobus*).

KÄRDLA LINNAPARK on vabakujuline 4,6 ha suurune ala Kärkla keskel. Puuliikidest võib siin nimetada hallhaaba (*Populus canescens*), sangleppasid (*Alnus glutinosa*) ja harilikke saari (*Fraxinus excelsior*).

ÜKSIOBJEKTID

Kaitstavate üksikobjektidena on Hiiumaal kaitse alla võetud 21 põlispuud, 26 rändrahu. Maastiku üksikelementidena 2 neeluauku ning 1 allikas. Kaitsestaatus on nad pälvinud oma mõõtmete, vanuse, esteetilise või kultuuriloolise väärtuse tõttu.

PUUD

Kuigi Hiiumaal on kaitse alla võetud 21 põlispuud, näeme tabelis vaid 14 nime. Olukorra on tinginud karmid talved ja aeg. Kaitsealused puud on kas hävinud, murdunud või kuivanud. Nimistust ootavad väljaarvamist: Ülendi kadakas, Karmu püramiidkadakas, Leetselja kadakad, Nasva kadakad, Putkaste mänd ja Emmaste sanglepp.

Foto: Hanikatsi salumets, K. Sarv

Kaitsealused põlispuud, andmed Tiit Leito, 2007

Puu nimetus	Vald	Küla, alevik. Linn	Ümber- mõõt (m)	Kõrgus (m)
Harilik tamm		Kärdla		
Heistesoo kased; (Soosaare kased)	Kõrgessaare	Heistesoo		
Jaaksoni tamm; uus nimi: Vanaselja tamm	Emmaste	Mänspe	3,3	23
Kandle mänd	Kõrgessaare	Meelste	3,2	20
Mihkli sanglepp; (Must lepp).	Kõrgessaare	Lilbi	3,1	19
Põhja e. punane tamm; (Mihkli põhja tamm); uus nimi: Mihkli punane tamm	Kõrgessaare	Lilbi	2,5	15
Sang -ja halli lepa hübriid; (Heistesoo lepp); uus nimi: Heistesoo hübriidlepp	Kõrgessaare	Heistesoo		
Sülluste must mänd	Kõrgessaare	Sülluste	2,6	18
Tareste sanglepad (2 tk)	Pühalepa	Tareste	3,2	25
Tärkma ohvritamm	Emmaste	Tärkma	5,1	12
Vaemla hõbevaher	Käina	Niidiküla		
Vaemla mägivaher	Käina	Niidiküla		
Veski jugapuu (2 tk) 1 on hävinud; (Õngu jugapuu)	Emmaste	Õngu	0,6	8
Ülendi pärn (e. Pühapärn; Ülendi niinepuu)	Kõrgessaare	Ülendi	6	5

RÄNDRAHNUD JA KIVIKÜLVID

Igal rändrahnul on oma rahvapärane tekkelugu, mis enamasti on seotud Hiiu vägilase Leigri, tema venna Suure Tõllu või Vanapaganaga.

Foto: Helmerseni kivistülv, T. Tänavsuu

Kaitsealused rändrahnud, andmed Tiit Leito 2007

Nimi	Ala kohanimi	Pikkus (m)	Laius (m)	Kõrgus (m)	Ümber- mõõt (m)
Heilu rändrahn	Pühalepa vald, Hausma küla	6,5	4,7	2,3	16
Helmerseni kivistülv; (Helmerseni kivid)	Pühalepa vald, Hausma küla	8,5	5,8	3	13,7
Hiiesaare silmakivi	Pühalepa vald, Hiiesaare küla	13	10,5	4,5	32
Härjakivi	Kõrgessaare vald, Heiste küla	1,8	1,5	0,6	5,6
Kukka kivi	Pühalepa vald, Kukka küla	16,4	11	3,7	42
Kukka põllukivi	Pühalepa vald, Kukka küla	4,3	3,3	3	14,5
Kuradikivi	Pühalepa vald, Palade küla	3	2	1,2	10
Kõpu suurkivi; (Lepistepao suurkivi; Kõrgessaare suurkivi)	Kõrgessaare vald, Ülendi küla	10,3	7,7	5,3	27,5
Kärdla rannakivi; (Kärdla rändrahn)	Kärdla linn; Rannapaargust põhjakirde	5,5	3,5	3	14,8
Murro rändrahn; (Viiri rändrahn)	Emmaste vald, Viiri küla	5,5	4,2	2,3	13,8
(Mägipää rändrahn); (Mägipe rändrahn)	Kõrgessaare vald, Mägipe küla	9	4,5	3,5	27
Nõrgakivi	Emmaste vald, Vanamõisa küla	5,5	4	3,6	19
Palade rändrahn	Pühalepa vald, Palade küla	5,8	4,7	3,5	20
Paluküla 3 rahnu (suurima andmed)	Pühalepa vald, Paluküla küla	6,5	5,1	3	17
Paluküla rändrahn	Pühalepa vald, Paluküla küla	8,9	5,8	3,3	26
Põlise leppe kivid; (Põhilise leppe kivid)	Pühalepa vald, Pühalepa küla			3	
Põrgukivi	Kõrgessaare vald, Ojaküla küla	10,3	7,4	5,3	27,5
Rändrahn "Antu kivi"	Käina vald, Villemi küla	10,3	4,5	2,1	26,1
Suurikõllu suurkivi	Kõrgessaare vald, Ojaküla küla	5,2	5	3,4	19
Tahkuna hiidrahn	Kõrgessaare vald, Lehtma küla	10,9	9,1	4,6	30,3
Teomeeste leivalaud	Pühalepa vald, Palade küla	1,6	1	0,5	5,2
Tubala rändrahn; (Tõllu kivi)	Pühalepa vald, Tubala küla	6,8	4,7	3,5	20
Tõllukivi	Käina vald, Orjaku küla				
Ungrukivi	Kõrgessaare vald, Kõrgessaare alevik	2,9	2,6	2,8	9
Unikivi	Kõrgessaare vald, Kõpu küla	4,5	4	2	14
Vanapagana kivi; (Tõllukivi)	Pühalepa vald, Pühalepa küla			2,7	10

Foto: Soo-neiuvaip (*Epipactis palustris*), M. Sepp

MAASTIKU ÜKSIKELEMENDID

KURISOO NEELUAUK on Hiiumaa üks suuremaid kurisuid. Neeluauk on loode-kagusuunalise pikiteljega vannisarnane rohtunud karstinõgu pikkusega kuni 40 m ja sügavusega 3,5 m. Selle nõlvad on kohati järsud ja põhi lohklik. Nõlvadel kasvavad saared. Lohkudes on vettneelavad augud sügavusega kuni 0,5 m. Pinnakate on savikas.

KURISU NEELUAUK on lehtrikujuline, laiusega kuni 30 m ja sügavusega 6 m. Selles kaob Kurisu oja maa alla. Suvel, kui oja on väike, näeme kurisu põhjas paljandumas aluspõhja ja mustendamas väikest koopaava.

Lisaks neeluaukudele on kaitse all Paladel asuv **SILMAALLIKAS**.

HOIUALAD

Hoiualad on moodustatud elupaikade ja kasvukohtade kaitseks. Hoiualadel on lubatud vaid selline inimtegevus, mis ei kahjusta liike ega kooslusi, mille kaitseks on hoiuala moodustatud. Hiiumaal kuulub Natura 2000 võrgustikku 17 ala, mis osaliselt kattuvad Hiiumaa kaitsealadega.

Liigirikaste poollooduslike koosluste (puisniidud, -karjamaad, loolad, rannaniidud) säilitamiseks on loodud järgmised hoiualad: **Hirmuste, Kuri-Hellamaa, Kõpu-Vaessoo, Luhastu, Pühalepa, Suureranna, Viilupi, Paope loo, Pihla-Kurisu**.

PRASSI HOIUALA on moodustatud siirde- ja õõtsiksoo ning siirdesoo- ja rabametsade kaitseks.

UNDAMA SOO HOIUALA moodustati liigirikka madal soo ning soostuvate ja soo-lehtmetsade kaitseks.

VANAJÕE HOIUALA kaitseb Vanajõe jõge.

KÕRGESSAARE-MUDASTE ning **VANAMÕISA LAHE HOIUALAD** on väärtuslikud suurte ja madalate lahtedena, kus on liivane ning mudane pagurand. Seal on rannikulõukad, väikesaared ja laiud, rannaniidud, püsitaimestikuga liivarannad, taimestunud kivirannad, kadastikud ja vanad loodusmetsad

HIIU MADALA HOIUALA on loodud karide kaitseks, oluline põisadru ja agariku kasvukohana, samuti rannakarpide ja kirpvähkide elupaigana.

VÄINAMERE HOIUALA moodustati veealuste liivamadalate, rannikulõugaste, laiade madalate lahtede, karide, esmaste rannavallide, püsitaimestikuga kivirandade, soolakuliste mudaja liivarandade jt elupaigatüüpide kaitseks. Samuti viigerhülge (*Phoca hispida*) ja hallhülge (*Halichoerus grypus*), võldase (*Cottus gobio*) ja jõesilmu (*Lampetra fluviatilis*) elupaikade kaitseks.

Foto: Vanamõisa laht, D. Leenurm

Foto: Väinameri, V. Leenurm

Foto: Kurisu neeluauk, T. Tänavsuu

Foto: Ristna lõunarand, T. Koit

Foto: Roheline hiidkupar (*Buxbaumia viridis* (DC) Moug. & Nestl.), R. Miller

KAITSEALUSED LIIGID

Hiiumaa on küll väike kuid siinne taimestik on mitmekesine tänu pehmele merelisele kliimale ja vaheldusrikkale maastikule. Hiiumaal kasvab ligi 1000 liiki soontaimi. Mõne liigi arvukus on jäänud inimtegevuse või inimtegevusetuse tõttu nii väikseks, et vajab elujõulise populatsiooni säilimiseks või taastamiseks inimese otsest abi. Kaitsealadel ja hävismisohus olevate liikide säilimiseks loodud püsielupaikades on vastavalt 2004. aastal vastu võetud looduskaitseadusele inimtegevusele seatud piirangud olenevalt konkreetse liigi vajadustest. Eestis on kaitse all 570 taime-, seene- ja loomaliiki.

Hiiumaa haruldasemaid liike ei tohi püüda, korjata või asjatult häirida.

SEENED

Hiiumaa on oma mükofloora poolest omapärane nii Eestis kui ka kogu Euroopas. Hiiumaal kasvab väga haruldane seen – **taiga-võrkpoorik** (*Ceriporia tarda*), kelle ainus leiukoht Euroopas on Kõpu poolsaarel. Tema viljakehi võib näha mustikamännikus mõnede kuuskede lamavatel tüvedel. Taiga-võrkpooriku liibuvad viljakehad on lilla värvusega, mis täiskasvanud viljakehadel võib olla erk. Nagu kõik võrkpoorikud, põhjustab ka taiga-võrkpoorik puidu valgemädanikku.

TAIMED

Enamik taimharuldusi kasvavad kaitsealadel. 2012. a kasvas Hiiumaal 137 kaitsealust taime-, seene- ja samblikuliiki: I kaitsekategooriast 6 liiki, II kategooriast 69 liiki ja III kaitsekategooriast 62 liiki.

Foto: Pisilina (*Radiola linoides* Roth), R. Miller

Hiiumaa haruldaseim taim kaitsealustest liikidest Eestis on **PISILINA** (*Radiola linoides* Roth) I kaitsekategooriast.

PISILINA on väga haruldane taim. Eestis on läbi aegade olnud ainult kaks leiukohta Hiiumaal, nendest on säilinud vaid üks. Pisilina kasvab happelistel niisketel liivadel. Õied on väiksed ja valged. Püsib tänu teadlikult loodud kasvukohtadele.

Hiiumaal haruldaseimad on tõenäoliselt **SOOKOLD** (*Lycopodiella inundata*) ja **ROHELINE HIIDKUPAR** (*Buxbaumia viridis* (DC) Moug. & Nestl.). Roheline hiidkupar on haruldane sammal, Eestis leidub teda ainult Hiiumaal. Ta kasvab vanades niisketes segametsades mahalangenud jämedatel tüvedel või kändudel. Rohelist hiidkupart on raske looduses märgata, sest tema kõrgus on 2-3 mm, kevadeti on tal kuni 1 cm pikkune harjas, mis on värvuselt kollakasroheline. Kuulub I kaitsekategooriasse.

LEHITU PISIKÄPP (*Epipogium aphyllum*) leiti Hiiumaal 22. juulil 1995. aastal, Kõpust. Pisi-käpp on seentoiduline ja ilma roheliste lehtedeta. Maapealne osa koosneb 10–20 cm kõrgusest õõnsast, läbikumavast kollakast varrest. Õied on roosakad-kollased. See klorofüllita orhidee õitseb vaid nädala jooksul juulis-augustis ja muul ajal pole võimalik teda leida. Tüüpilisemad lehitu pisikäpa kasvukohad on varjukad kuuse-segametsad, niisked salumetsad ja rabastuvad kuusikud. Kuulub I kaitsekategooriasse.

Foto: Lehitu pisikäpp (*Epipogium aphyllum*), R. Miller

Foto: Apteegikaan (*Hirudo medicinalis*), M. Sepp

LOOMAD

Lisaks paljudele taimharuldustele on Hiiumaa koduks paljudele loomariigi liikidele. Siin on kaitse all 15 putukaliiki, kes kõik kuuluvad III kaitsekategooriasse, muudest selgrootutest on kaitse all II kategooria liik **APTEEGIKAAN** (*Hirudo medicinalis*). Apteegikaan ehk kirjukaan on meie kaanide seas üks suuremaid. Eestis elavate apteegikaanide selgmine külg on rohekaspruun, seljal kulgeb piki keha mõlemal pool kolm ookerpunast pikitriipu, kõhtmine külg on määrdunudkollane. Apteegikaani keha mõlemas otsas on tahapoole laienev iminapp. Teda võib kohata peamiselt soojaveelistes ja madalates järvedes, kuivale maale suundub ta üksnes sigimiseks. Eestis on selle kaani esinemine kindlaks tehtud vaid üksikutes järvedes, sealhulgas Hiiumaa. Tegemist on kogu levila ulatuses väheneva arvukusega liigiga, keda ohustavad peamiselt veerežiimi muutused, veekogude reostumine ja kaevandustööd. Eestis II kaitsekategooria ja loodusdirektiivi V lisa liik.

Euroopa loodusdirektiivi liikidest kaitstakse Hiiumaal näiteks **VIINAMÄETIGU** (*Helix pomatia*). Viinamäetigu on suurima kojaga tigu Eestis. Siin elab ta parkides, aedades, salumetsades, eelistades poollooduslikke ja inimõjuga piirkondi. Sööb rohelisi taimeosi, vilju, seeni. Viinamäetigu talvitub pinnases ja elab kuni 10 aastaseks. Viinamäetigu laiendab kiiresti oma levilat Eestis. Hiiumaal leidub teda massiliselt Hanikatsi laiul ja Kassaris. Eestis ei ole enam kaitse all, kuid kuulub loodusdirektiivi V lisa liikide hulka.

Foto: Jõesilm (*Lampetra fluviatilis*), M. Kesküla

Kaitsealustest kalaliikidest on Hiiumaal III kategoorias **hink** (*Cobitis taenia*) ja **võldas** (*Cottus gobio*). Mitmed liigid on võetud Euroopa loodusdirektiivi lisadesse, näiteks **jõesilm** (*Lampetra fluviatilis*). Jõesilm on maolaadse kehakujuga, esmapilgul angerjat meenutav kala, kes kuulub sõõrsuuliste klassi. Ta on kuni 45 cm pikkune, suu asemel on tal imilehter, nahk on soomusteta. Selg ja küljed on metallselt läikivad tumehallid, kõht valkjaskollane. Täiskasvanud isendid elavad mere- või riimvees, sigimiseks rändavad jõgedesse- sobivaimad on kiirevoolulised kärestikulised, kruusase põhjaga alad. Silmud pole kuigi head ujuvad, nad liiguvad edasi maotoliselt loogeldes. Eestis tungib ta kõige arvukamalt Soome lahe vesikonna jõgedesse, kuid on tavaline ka Pärnumaa ja Saaremaa jõgedes. Samuti on teda leitud mitmest Hiiumaa jõest. Jõesilmu ohustab kudejõgede tõkestamine paisudega ja nende süvendamine ning intensiivne püük sigimisrändel. Loodusdirektiivi II ja V lisa liik.

Selgroogsetest loomadest on Hiiumaal kaitse all 20 liiki: I kategooriasse kuuluvaid 2 liiki, II kaitsekategooriasse kuuluvaid 8 liiki, III kategooriasse 12 liiki. Lisaks linnuliigid, sest nende pesitsemist ja läbirännet on raske liigiliselt määratleda ametlike andmetena.

EUROOPA NAARITS (*Mustela lutreola*)

Euroopa naarits on poolveelise eluviisiga väikekiskja, kes elutseb metsajõgede ja -ojade kallastel. Tal on tumepruun kasukas, üla- ja alalõug on valged. Naaritsad söövad peamiselt kahepaikseid, kalu, pisiimetajaid, kuid ka vähki ja linde. Euroopa naarits on Eesti ja kogu Euroopa üks ohustatumaid loomaliike. Tänapäevaks on saarel kanda kinnitanud väikesearvuline asurkond, kuid selle toetamine loomaaiast toodud isenditega jätkub veel praegugi.

Euroopa naarits on Eestis I kaitsekategooria ja loodusdirektiivi II ja IV lisa liik.

Foto: Euroopa naarits (*Mustela lutreola*), R. Lillemäe

VIIGERHÜLJES (*Phoca hispida*)

Viigerhüljes on hallhülgest väiksem, inimpelglikum ja ka haruldasem. Eestis läbiviidud hüljeseire andmete kohaselt on 2010. aasta viigerhüljeste arvukus Eesti aladel veidike üle 1600 isendi.

Hallhüljest ja viigrit ohustavad peamiselt elukeskkonna saastumine ja poegimise ebaõnnestumine soojadel talvedel. Loodusdirektiivi II ja V lisa liik.

HUNT (*Canis Lupus*)

Hunt on üks kohanemisvõimelisemaid suurkiskjaid kogu maailmas. Eestis arvatakse praegu elavat 140-200 isendit. Hiiumaale on viimaste aastakümnete jooksul sattunud elama üksikuid hunte, 2011. aastal kasvas üks hundipaar ka pesakonna üles. Loodusdirektiivi V lisa liik.

Foto: Hunt (*Canis Lupus*) Hiiumaal 2011, M. Põdra

Foto: Viinamäeteod (*Helix pomatia*), T. Tammla

Foto: Niidurüdi (*Calidris alpina schinzi*), K. Paomees

MERIKOTKAS (*Haliaetus albicilla*)

Merikotkas on Eesti suurim röövlind, kelle tiibade siruulatus võib küündida 2,5 meetrini ja kehakaal 6 kiloni. Vanalinnu üla- ja alapool on pruun, pea ja kael kahkjaspruun tumedate triipudega, kogu saba on valge, nokk kahkjaskollane ja jalad kollased. Noorlindude sulestik on tumepruun. Põhiliseks toiduks on veelinnud (pardid, pütid, kajakad) ja kalad, talvel sööb ka raipideid. Pesa ehitab merikotkapaar tavaliselt põlise männi või haava ladva-ossa, kusjuures aastakümneid kasutusel olnud pesakuhik võib olla ligi tonni raskune. Kurnas on 1–3 muna ja haudumine kestab umbes 38 ööpäeva. Praegu arvatakse Eestis olevat 200–220 ja Hiiumaal kuni 15 pesitsevat paari. Merikotka kaitseks on vaja säilitada sobivaid elupaiku, tagada rahu pesitusperioodil ja hoida keskkond saastevabana. Eestis kuulub I kaitsekategooria liikide hulka.

MUST-TOONEKURG (*Ciconia nigra*)

Must toonekurg on Eesti põlisasukas. Tal on punased jalad ja nokk ning ümber silma tugev punane ring. Kõhualune ja kaenlasulestik on valged. Must-toonekurg on haruldane haudelind, kes elab suurtel inimtegevusest puutumata metsaaladel üle terve Eesti 100–130 paarina. Tegemist on rändlinnuga, kes saabub siia aprilli lõpus. Esimesed kohtamisteaded Hiiumaalt pärinevad 1970. aastatest, pesa leiti esmakordselt 1975. aastal ja see on senini kasutusel. Pesa on harilikult ehitatud kõrge puu suurtele külgokstele, sellesse munetakse enamasti neli muna. Must-toonekure toiduks on kalad, konnad, veeputukad ja harvemini ka roomajad. Liiki ohustab sobivate looduslike metsaalade vähenemine ja aeglase vooluga metsaojade kadumine. Lisaks on see liik väga tundlik häirimise suhtes. Eestis kuulub I kaitsekategooria liikide hulka.

Liikide kaitseks on moodustatud 26 püsielupaika.

Foto: Rebastemae matkarada, T. Koit

Foto: Kuradi-sõrmkapp (*Dactylorhiza fuchsii*), M. Sepp

MÄRKMED

